

Els senyors de Mataplana

PRIM BERTRAN

La zona geogràfica dins la qual s'inclou la primitiva baronia i el castell de Mataplana, començà d'estructurar-se i organitzar-se amb la gran tasca repobladora i colonitzadora del comte Guifré el Pelós, vers l'any 880. Fou al voltant d'aquest període cronològic quan Guifré degué comprar al bisbe intrús d'Urgell, Esclua, el castell de Montgrony i, després, amb la seva muller el donaren a Sant Joan de les Abadesses, com a dot de la filla i primera abadessa, Emma (1), amb el seu apèndix, cases, terres i tot allò que els havia pervingut per compra. Si ens atenem a la descripció de l'abat del domini del castell de Montgrony, veurem com aquest havia de comprendre la meitat de l'actual terme municipal de Gombrèn, llevat de la part de Solanllong i Aranyonet, així com tota la zona del coll de Merolla i Mataplana.

Context de la repoblació

Aquest territori, després de Guifré, s'adscriví al comtat de Cerdanya, junt amb les valls de Toses i de Ribes. En aquella situació hi degué romandre fins a la mort del comte Oliba Cabreta (990). Aquest repartí els dominis entre els seus fills: a Guifré li correspongué la Cerdanya, a Bernat Tallaferró, Besalú, i a Oliba (futur abat i bisbe), la vall de Ripoll i el comtat de

L'església de Sant Joan de Mata, retratada l'any 1904. Al seu costat, s'hi observa el turonet on estava soterrat el castell.

Berga (organitzat com aital vers el 950). La renúncia d'Oliba, per fer-se monjo de Ripoll, degué comportar un trastocament en els límits del patrimoni dels altres dos germans, i és possible que en l'arranjament de la vall de Gombrèn, amb Mataplana i Montgrony, s'inclouessin a la vall de Ripoll. Pel que fa a la jurisdicció eclesiàstica, Sant Pere de Montgrony continuà adscrit al bisbat d'Urgell, ben bé fins a la darrera del segle XI.

En aquest espai de la vall de Gombrèn (a més del castell i església de Montgrony), ja en el segle X s'hi organitzà un sistema de defensa basat en la presència d'una sèrie de castells, cases fortes i guàrdies. En són un bon exemple:

- a) La fortalesa de Merolla, al bell mig de la divisòria de les aigües de l'Arija i del Merdàs, documentat des de l'any 965.
- b) El castell de Blancafort.
- c) El mateix lloc de Gombrèn (dit també «Gomesindo morto» el 918).
- d) La casa forta de Solanllong.
- e) El castell de Grats (documentat el 904).

Com a resultat del pacte matrimonial del comte Bernat III de Besalú i Ripoll, amb la filla de Ramon Berenguer III de Barcelona, Maria Roderic, s'estableix la successió mútua entre sogre i gendre, si no hi havia fills mascles del matrimoni. Per això, l'any 1111, en morir Bernat III, els seus estats (comtats de Besalú, Ripoll, Vallespir, Fenolleda i Perapertusès) pervingueren al casal de Barcelona. D'aquí, doncs, les intenses relacions futures dels Mataplana amb els comtes barcelonins.

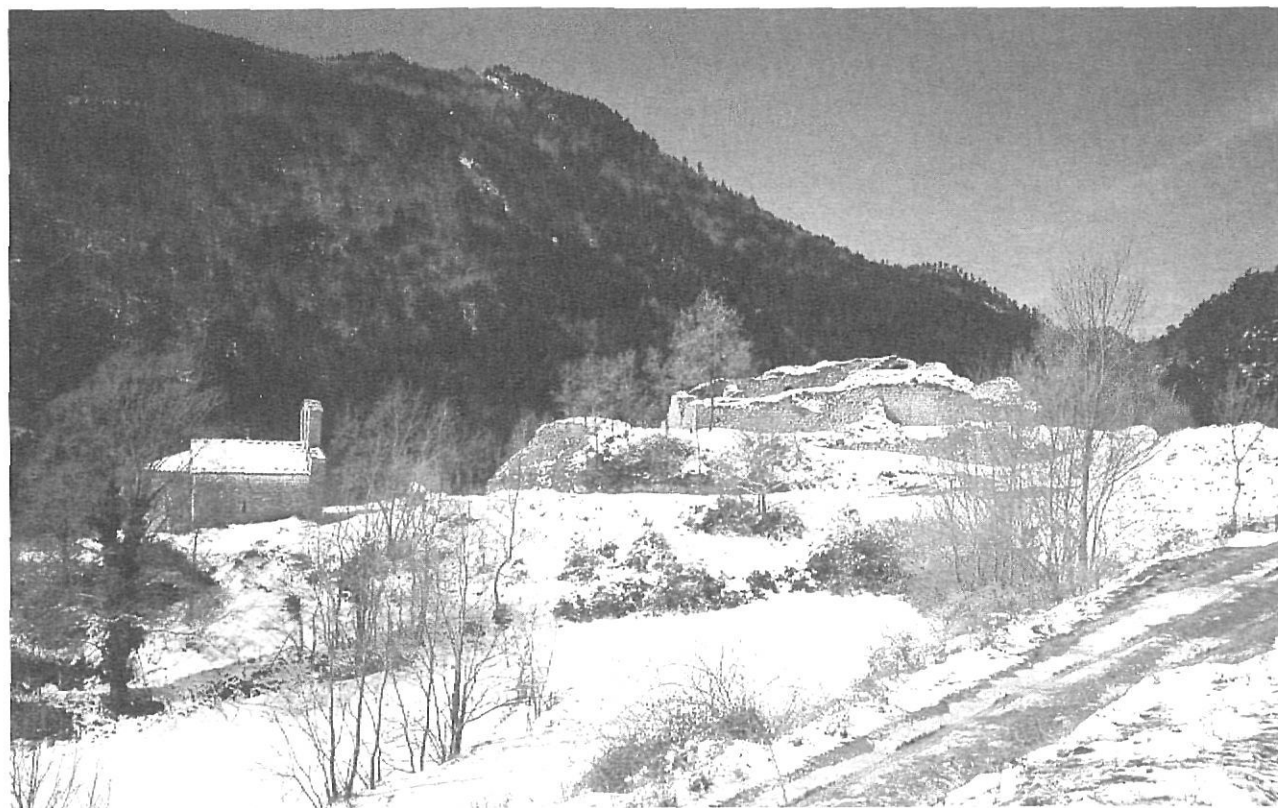
El castell de Mataplana. Els primers senyors

Ignoro quan degué aixecar-se el castell de Mataplana, en qualsevol cas degué ser a la primera meitat del segle XI, i en relació amb els antecessors d'un Hug I Dalmau de Berga, d'ascendència vescomtal. Aquest actua ja entre el 1058 i el 1068 al voltant dels comtes de Cerdanya. Entre aquests anys féu també jurament de fidelitat al comte Ramon pels castells d'«Ollessèn», «Cadercii», Meranges, Ballomar, Sobrecorts i «Forchos». Versemblantment deuria ser fill dels vescomtes Dalmau i Arsenda.

El seu hereu fou Hug II, el primer d'aquesta nissaga que apareix amb el locatiu de Mataplana (2). Aquests personatge signà una carta de privilegis atorgada el 1086 pel comte Guillem de Cerdanya a l'església de Santa Maria de Liller (3). Es casà amb Adelaidis i governà, almenys, entre 1076 i 1089.

El succeïren simultàniament Hug III, intítulat senyor de Mataplana (morí després del 1130) i el seu germà Bernat I (mort després del 1131). Aquest darrer prestà jurament de fidelitat a Ramon Berenguer III de Barcelona, com a titular i successor de Bernat Guillem de Cerdanya, entre 1117 i 1131. En canvi, l'activitat coneguda d'Hug es redueix a rebre el jurament de fidelitat de Guillem de Berga, en presència de Galceran de Pinós i altres nobles (4), el 1131. És versemblant suposar que el castell descobert en les campanyes d'excavacions recents fos construït o, almenys, iniciat per ell (5).

El domini casal de Mataplana es transmeté als successors d'Hug III i d'Ermessendis d'Empúries. El seu hereu, Hug IV de Mataplana, és actiu fins al 1177. El 1173 es casà amb dona

Imatge del mateix lloc l'hivern de 1992. S'hi destaquen els murs exteriors del castell, lliures ja d'enderrocs.

Beatriu. Fou tothora un noble del seguici d'Alfons el Cast. El 1172, per exemple, el trobem a Montpeller en la signatura de donació del castell de Melgor per part de Bertran I (6) al sobirà català. L'any següent, 1177, és present a Conca en les convinençes signades entre el rei de Castella, Alfons VIII, i el seu senyor, el rei d'Aragó (7), i el mateix any era a Vallbona, en la convinença entre el rei i els castllans del castell de Moror (8). Hug IV actuà encara el 1194 quan, amb els seus fills Huguet i Ramon, reconegueren que el delme dels masos de la Rovira, de Solà de Rovira i del de Solà de Querol, corresponien a Sant Joan de les Abadesses (9).

Tant aquest senyor de Mataplana, com la seva esposa Beatriu, consten en el testament de Pere de Lilet, atorgat el 1174, i aquest els reconeix com a senyors seus (10). Pensem que devia ser ell, l'Hug, qui féu jurament sacramental i de reconeixença pels castells d'«Ollessen», «Cadeicino», Meranges i Valomar a la Cerdanya (11), en una data incerta, però que cal situar durant el regnat d'Alfons el Cast. Hug IV havia de ser viu encara, el 1197, quan amb els seus fills Huguet i Ramon i la seva nora Sança, perdonen la mort de Guillem de Plana, perpetrada pels germans Pere i Gil de Barberà (12).

Els citats fills, Huguet (Hug V) i Sança són els senyors de Mataplana de les acaballes del segle XII i principis del segle XIII. Huguet degué heretar el casal i senyoriu de Mataplana per mort del seu germà primogènit, Ramon. Aquest Ramon consta com a fill únic en la concessió d'Hug IV (el 1173) dels drets de pastures pels seus territoris a favor de Santes Creus (13).

Huguet o Hug V, el trobem referit constantment al costat

dels reis Alfons I i Pere el Catòlic, d'aquí que acompanyés el seu senyor a las Navas de Tolosa (1212) i també a Muret (1213), on sembla que morí com a conseqüència de les ferides rebudes. Amb tot, ha estat conegut molt més per haver estat un dels més anomenats trobadors i protector de trobadors. Durant la seva vida sabem que visqué a la casa de Mataplana, envoltat de luxe, d'amics i dames nobles, tal com ens relata el poema «Abrils», escrit entre 1196 i 1206 per Ramon Vidal de Besalú. Així sabem que la sala del castell era decorada amb grans catifes i molts tapissos de colors variats i que hom hi jugava als escacs i jocs de taula.

A la mort del trobador, Hug VI es féu càrrec del castell de Mataplana i del seu patrimoni. Convingué amb l'abat de Sant Joan de les Abadesses (maig, 1220) el dret d'aquest a cobrar en garbes el delme de la parròquia de Sant Pere de Montgrony (14); s'alià amb els Cardona i a la fi fou un dels valedors del comte Nunyo Sanç en les bandositats contra l'infant Ferran. Morí a l'illa de Mallorca (12 setembre 1229) lluitant contra els sarraïns, ensems amb Guillem de Montcada, del seguici del qual formava part (15).

El fill hereu, Hug VII, continuà vivint al castell de Mataplana; fou un dels que figuren entre els «magnatibus Cathalonie» a les Corts de Montsó del 1236 (16). Del seu matrimoni en nasqueren tres fills: un Hug (identificable amb l'ardiacà homònim d'Urgell —c. 1225—); Blanca, la pubilla, casada amb Galceran d'Urtx; Beatriu, casada amb Bernat de Santa Eugènia i copartícep de l'herència paterna. En no succeir-lo cap fill mascle, s'estroncà amb ell la primera nissaga dels Mataplana.

Els Urtx-Mataplana

El matrimoni de Blanca de Mataplana amb Galceran d'Urtx aportà al patrimoni tradicional dels Mataplana la vall de Toses, a més de molts altres castells i llocs repartits per la Cerdanya, el Conflent i el Rosselló. A tot això s'ha d'afegir la compra efectuada a Jaume I (1 de juliol del 1246) del domini alodial dels llocs, castells i valls de l'antic domini mataplanenc, i en particular dels castells de Blancafort i Mataplana, béns a la vall de Gombrèn i a la parròquia de Sant Pere de Montgrony (17).

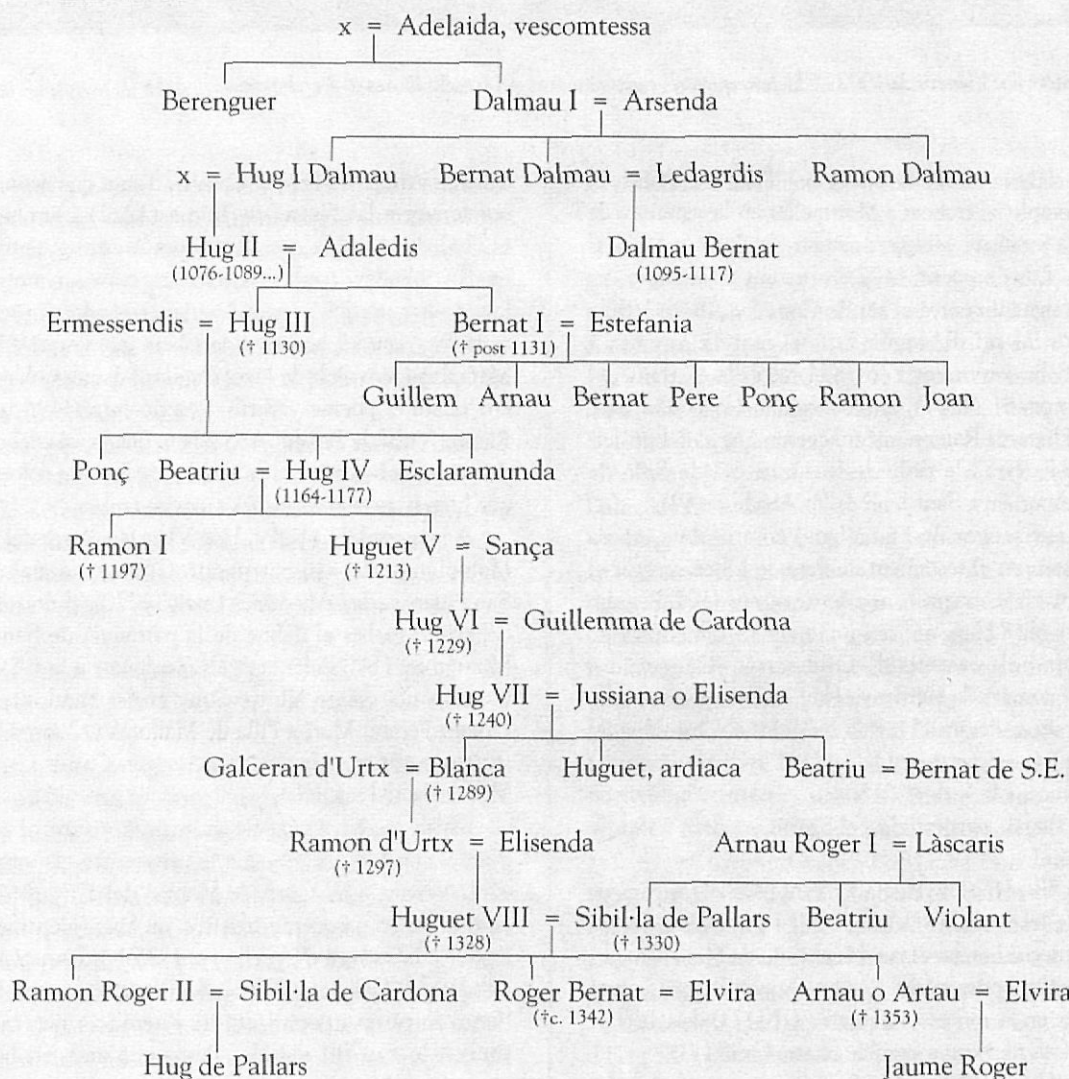
Hom accepta que, malgrat l'extensió, amplitud i dispersió dels dominis dels Urtx, tant Galceran com la seva esposa Blanca varen viure habitualment al castell de Mataplana. I fou en aquest castell on, el 30 d'abril del 1278, dona Blanca, creient que seria de gran utilitat per a ella i per a tota la seva terra, féu «forciam et populationem novam in villam et locum qui vocatur Gonzem»: els habitants de l'actual Gombrèn quedaren així alliberats de tota servitud de «questa, tolta et força et opera... et exorquia et intestia et arsina», és a dir, d'exaccions de caire

piràtic i mals usos, amb l'avantatge que els féu homes lliures per marxar i retornar de la població, sense impediments (18).

El seu fill i successor en els dominis mataplanencs fou Ramon d'Urtx i Mataplana. Sens dubte és un dels membres de la nissaga de més relleu i de major activitat. El trobem sempre al costat de Jaume I. Menà una intensa vida cortesana, sobretot a Perpinyà, i allí hi fou testimoni de la divisió dels estats del Conqueridor. El testament reial l'afectà molt directament perquè els dominis dels Urtx quedaren en bona part dins del nou regne de Mallorca, en la seva part continental, mentre que els de Mataplana romanien en l'àmbit del rei d'Aragó (19). Ramon d'Urtx féu tothora costat a Pere el Gran, a qui acompanyà en el desafiament de Bordeus. La seva ascendència sobre la noblesa degué ser prou alta, car el 1290 fou nomenat tutor dels dos fills d'Arnau Roger de Pallars i marmessor del seu testament.

També aquest personatge féu estades llargues en el seu castell de Mataplana; enfranquí els habitants de Castellar de N'Hug (1292), atorgà una carta de franqueses als habitants del barri de Mataplana i enfranquí els moradors de la Pobra

Arbre genealògic dels senyors de Mataplana

Estructures internes del castell amb Sant Joan de Mata al fons, vistes des de sobre les escales d'accés al primer pis.

de Lillet (1297); aquestes i altres mesures denoten una relació estreta amb els seus dominis mataplanencs.

El 30 d'octubre de 1297, Ramon d'Urtx i Mataplana atorgà un testament força desconcertant, car deixà constància de dos llibres que enregistraven les injúries, malifetes i deutes, tant d'ell com de la seva mare, dona Blanca, sense especificar quines injúries i malifetes eren ni contra qui les havien comeses (20). L'«incipit» d'aquests dos llibres és el següent:

1) «Aquestes són les demandes que són donades als marmessors de madona Na Blanca d'Urg».

2) «Anno domini MCCXCVII. Aquest libre qui és treyt de li altres libres que ça abenrera eren feits, en que eren les torts e les injúries que. l senyor en R. d'Urtg té» (21).

Que fossin necessaris sengles llibres per exposar «omnia nostra debita et iniurie dicte domine matris nostre et dampna et gravamina...» pot donar una idea o formular les hipòtesis més diverses de com i quines deuriem ser (22); tanmateix Ramon d'Urtx deixa 59.000 sous perquè els marmessors fessin les compensacions adequades i, encara, diu que tots els seus béns són necessaris per a la reparació. Sebolli al convent dels dominics de Puigcerdà, el seu hereu hagué de fer-se amb els dominis paterns mitjançant la seva compra per 200.000 sous (23).

Ela Mataplana-Pallars

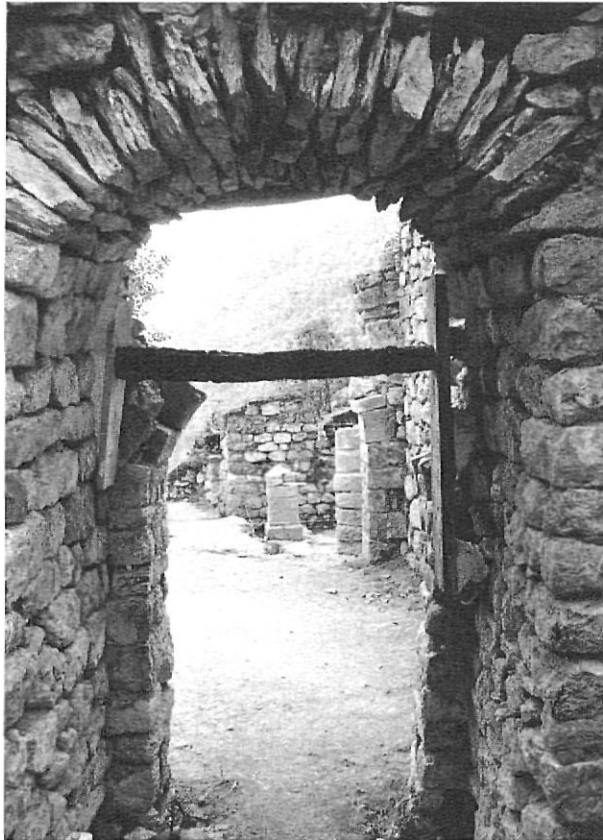
Amb l'hereu de Ramon d'Urtx, Hug VIII, comença una altra etapa de la nissaga dels Mataplana. Casat amb la jove pubilla de Pallars, Na Sibil·la (1297), fou reconegut comte de Pallars el mateix any, i com aital jurà fidelitat a Jaume II, per escrit i davant el veguer d'Osona, en un acte solemne efectuat a la sala noble del castell de Mataplana, del qual fou testimoni Bernat Solà «presbiter de Mataplana» (24). Creiem que N'Hug i Na Sibil·la degueren fer estatge de manera esporàdica a Mataplana, car es traslladaren al seu palau de la Pobla de Lillet on varen rebre l'homenatge dels seus vassalls i on passaven comptes amb els procuradors de l'honor de Mataplana (25).

Mentrestant, qui féu residència sovintejada al vell castell mataplanenc fou la comtessa vídua de Pallars, Làscaris de Ventimiglia, qui sovint actua de governadora dels territoris de Mataplana i signa documents al seu castell, almenys fins al 1304 en què fou desposseïda d'aitals funcions (26). Làscaris representa la darrera ocupació i utilització del castell com a residència senyorial i centre administratiu; possiblement acabà d'arruïnar la malmesa situació econòmica de la casa de Mataplana.

Ramon Roger II de Pallars, l'hereu, encara féu alguns establiments de cases i terres al redós del castell entre 1332 i 1335. Aquest ja només servia com a residència temporal d'administradors i procuradors itinerants, com Guillem Pujol, batlle del castell de Lillet (27).

A partir d'aquest comte-baró, Ramon Roger II, es desvinculà la baronia de Mataplana del comtat de Pallars: justament en morir, féu donació de l'honor de Mataplana al seu germà Roger Bernat, amb els castells i valls de Toses, Dòrries, Reguert, Castellar, Lillet, Gomsèn i Blancafort (28). Potser influí en la seva decisió el fet que encara s'arrossegaven sobre l'honor de Mataplana els deutes de l'època d'Hug VII: només els frares predicadors de Puigcerdà aconseguiren que se'ls reconegués (1338) el deute de 40.000 sous barcelonesos (29).

La branca pallarenca dels Mataplana degué continuar tenint en l'explotació ramadera i en el control de deveses i pastures una font de riquesa important. D'ençà de mitjan segle XIV, encara trobem actuacions que posen de manifest aquesta base econòmica de la baronia, posseïdora d'una important cabana de bestiar que, el 1352, reuneix almenys, 178 moltons, 263 ovelles i 34 anyells, només d'ovins (30). També mantingueren el culte i el capellà de l'església del castell durant la segona meitat del segle XIV: la capella persistí, però el castell i el poble de Mataplana quedaren deserts o molt abandonats. El 1368, en reunir-se els representants de la baronia, ja no hi comparegué ningú de Mataplana. L'abandó i la mala gestió expliquen que Jaume Roger de Pallars decidís la venda de la baronia i del casal als barons de Pinós.

Els Pinós. Sentors de Mataplana

La venda de la baronia degué fer-se entre 1374 i 1375 (31). Però el domini dels Pinós fou summament breu. Pere III Galceran de Pinós es trobà amb la impossibilitat de fer front satisfactòriament al deute contret, per la qual cosa decidí la segregació d'una part de la baronia i vendre-la a Sant Joan de les Abadesses, canònica que posseïa, ja des d'antic, béns i drets al redós i àdhuc dins de Mataplana.

Sant Joan, darrers senyors de Mataplana

La referida venda (1376) comprenia les parròquies de Sant Romà d'Aranyonet i Sant Pere de Montgrony; també incloïa el casal de Mataplana, el castell de Blancafort i la fortalesa de Gomsèn, entre altres. El preu de venda fou elevat: 80.000 sous (32). Sant Joan hagué de fer front a la despesa amb mesures de reestructuració dels seus dominis, entre els quals pot comptar-s'hi un segon intent de repoblar Mataplana (1376): el castell i el casal esdevingueren una simple casa de pagès, reestructurada i readaptada a la nova funció, i aviat anorreada i abandonada. La capella tingué més sort, tot i que els capellans i beneficiats deixarien de residir-hi quotidianament. Les visites pastorals d'època moderna assenyalen diverses mesures adreçades a la millora del culte i de la construcció; amb tot, el 28 de setembre del 1832, el bisbe Corcuera de Vic trobà l'església en tan mal estat, amb la porta esbotzada i sense clau, plena d'herba per al bestiar, que manà al rector de Gombren el trasllat de les imatges i la clausura del recinte.

Prim Bertran és catedràtic d'Història Medieval (UB).

Arc del pas d'accés del pati interior a les dependències de la planta baixa, abans de la consolidació (any 1987)

NOTES

- (1) UDINA, F. *El archivo condal de Barcelona*, pp. 102.
- (2) Com diu M. Riu, «la família dels Mataplana presenta certs punts obscurs pel fet que, durant set generacions seguides, pares i fills utilitzaren el mateix nom de pila: Hug o Huguet. Tan sols les seves esposes permeten diferenciar-los, quan actuen conjuntament amb elles en els documents...» RIU, Manuel. «El castell de Mataplana, al Ripollès. Un exemple de castell català del segon romànic», *Actes del 1r i 2n curs d'Arqueologia d'Andorra*, 1991, Andorra, 1991, pp. 206. Nosaltres proposem una genealogia dels Mataplana d'acord amb el buidatge que hem fet de la documentació a l'abast i que, evidentment, pot ser revisada i discutida.
- (3) SERRA i VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, Barcelona, 1950, vol. III, pàg. 157.
- (4) ACA Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, núm. 2.
- (5) RIU, Manuel. *El castell de Mataplana, al Ripollès*, pp. 206.
- (6) *Liber Feudorum Maior*, ed. F. Miquel Rossell, Barcelona, 1947, vol. II, doc. 870.
- (7) *Ibid.*, vol. I, doc. 33.
- (8) *Ibid.*, vol. I, doc. 167.
- (9) Arxiu Sant Joan Abadesses, perg. 30.
- (10) SERRA VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. I, pàg. 47.
- (11) *Liber Feudorum Maior*, vol. II, doc. 579.
- (12) RIQUER, Martí de. «El trovador Huguet de Mataplana», *Studia Hispania in honorem R. Lapesa*, vol. I, (Madrid, 1972), pàg. 456.
- (13) UDINA, Federico. *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*, Barcelona, 1947, doc. 162.
- (14) Arxiu Sant Joan de les Abadesses, perg. 256.
- (15) *Llibre dels Feys*, caps. 59 i 66.
- (16) CATALÀ, P. - PLADEVALL, A. «Castell de Mataplana», en *Els castells catalans*, vol. V, Barcelona, 1976, pàg. 31.
- (17) PAGÈS PARETAS, Montserrat: *El marc històric*, pàg. 50. Es tracta de béns i drets que poc abans el mateix rei Jaume I havia adquirit a Beatriu de Mataplana, esposa de Bernat de Santa Eugènci i germana de Na Blanca; aquests drets i béns de Na Beatriu procedien del seu dot i de la part d'herència que rebé del seu pare Hug VII.
- (18) FONT RIUS, José María. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, vol. I, doc. 332.
- (19) BATLLE GALLART, Carmen. «La lápida de Ramon d'Urtg (1297)», *Cuad. Arqueol. e Historia de la Ciudad*, XII (1966), pp. 53-54.
- (20) ACA perg. Jaume II, núm. 934.
- (21) *Ibid.*
- (22) Malauradament aquests llibres o no s'han conservat o no els hem sabut localitzar.
- (23) Arxiu de Sant Joan de les Abadesses, *Llibre de Camalàs*, vol. I, doc. 11.
- (24) ACA pergs. Jaume II, núm. 813, 814.
- (25) SERRA VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. I, pàg. 327.
- (26) SÁNCHEZ VILANOVA, Lluís. *La princesa Lascara de Grècia, comtessa del Pallars*, Pobla de Segur, 1988, pàg. 65.
- (27) SERRA VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. I, pàg. 333.
- (28) Arxiu Ducal Medinaceli, Sevilla: LLOBET, J.B. *Índice y recopilación...*, doc. 111.
- (29) Arxiu dels Pirineus Orientals. Perpinyà. Lligall 7-J-67.
- (30) SERRA VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. I, pàg. 337.
- (31) Al llarg de l'any 1375, els nobles Arnau d'Erill, Ramon d'Anglesola i Hug de Cardona lloaren i aprovaren la venda a favor dels Pinós. Arxiu de Sant Joan de les Abadesses, *Llibre de Camalàs*, vol. I, fol. 129v.
- (32) L'abat Ramon de Sant Joan signà l'època de debitori de la meitat del preu de venda a Pere Galceran de Pinós, el 23 de febrer de 1376. El mateix dia prengué possessió del castell i l'honor de Mataplana. Arxiu de Sant Joan de les Abadesses, *Llibre de Camalàs*, vol. I, foli. 130r-v.